

PECULIARITIES OF FORMATION OF PALACE AND PARK ENSEMBLE OF KOCHUBEI IN DYKANKA

Lyudmyla Shevchenko

Annotation. The evolutionary way of one of the most prominent architectural and landscape objects at the beginning of the 19-th century- palace and park ensemble of Kochubei in Dykanka is explained in the context of the scientific and researchwork on the complex studying estate and park building in Poltava region.

Key words: palace and park ensemble, manor park, landscape and planning organization, compositional axis.

УДК 712.253(477.41)“17/18”

Вікторія Маланюк

*кандидат архітектури,
керівник групи інституту “УкрНДІПрощивільсьбуд”*

Палацово-парковий ансамбль у Верхівні: історія створення та сучасний стан

Анотація. У статті досліджено історію створення та сучасний стан палацово-паркового ансамблю резиденції Ганських на Житомирщині.

Ключові слова: палацово-парковий ансамбль, садибно-паркове утворення, резиденція, композиція.

Садибно-паркові утворення Київщини (у межах даного дослідження це територія Київської області та одноіменної губернії (в 1797–1925 рр.) кінця XVIII — початку XX ст. — невід’ємна складова історико-архітектурної спадщини України. Вони являють інтерес і як твори садово-паркового мистецтва, і як історичні об’єкти, пов’язані з визначними історичними подіями у регіоні, життям відомих людей, і як взірці характерної архітектури відповідного періоду. Деякі з них після повстань і революцій були конфісковані, перепродані, інші зазнали занепаду. Непоодинокими були випадки, коли “революційно” налаштовані селяни, попередньо пограбувавши маєток, спалювали його, щоб приховати сліди. Свою “лепту” у справу руйнації внесла і Друга світова війна.

Однією з нечисленних дворянських садиб, що, хоча і в дещо зміненому вигляді, але збереглась до наших часів, є резиденція Ганських у селі Верхівня Ружинського району Житомирської області. Садиба унікальна не лише своєю архітектурою, але й перебуванням у ній у 1847–1850 рр. знакової постаті світової літератури — видатного французького письменника Оноре де Бальзака (1799–1850). Ця подія залишила свої сліди у літературних спогадах сучасників, державних архівах країни та збагатила Верхівню цінними культурно-історичними реліквіями.

Архітектурна спадщина Київщини, представлена садибно-парковими утвореннями, привертала до себе увагу краєзнавців і науковців як у XIX ст., так і протягом усього XX ст. Заслуговує на увагу об'ємна за фактографією 11-томна праця польського дослідника Р. Афтаназі (1988–1993), останній том якої репрезентує розвиток резиденційного будівництва на теренах Київського воєводства, що провадилось як колонізованою шляхтою, так і етнічною польською аристократією. Неабиякий інтерес представляє багата епістолярна спадщина Бальзака (“Лист про Київ”, кореспонденція з Л. Сервіль, Е. Ганською та багатьма іншими), що містить велику кількість загадок про його подорожі в Україну і зокрема Верхівню. Вони дають можливість відтворити специфіку епохи, побачити очима досвідченого парижанина уклад життя у заміській резиденції великих магнатів.

Найдавнішим іконографічним документом, що представляє палац і всі павільйони, є архітектурні пейзажі Наполеона Орди, котрий жив у верхівнянському маєтку у 60-ті роки XIX ст., обіймаючи посаду управителя у Адама Ржевського [4; с. 129] (іл. 1).

Особливо широкого розмаху будівництво заміських палаців набуло наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. на землях, які до 1792 року входили до складу Речі Посполитої. На момент зведення садиби стають основним місцем перебування поміщиків-дворян, предметом особистого престижу і свідченням могутності, набувають репрезентативного характеру та виконують функцію індикатора соціального статусу власника. На спорудження розкішних палацово-паркових ансамблів магнати витрачали величезні кошти. Неповторним та своєрідним був уклад садиб-

Іл. 1. Резиденція Ганських у Верхівні.

Копія В. Маланюк з літографованого рисунка Н. Орди [5]

ного життя, де тісно перепліталися насолода від споглядання природи і господарчі турботи, естетичне задоволення та інтелектуальні заняття, тісне сімейне спілкування і велелюдні святкування.

Палацово-парковий ансамбль у Верхівні був закладений Вацлавом Ганським (1782–1841), “ватажком дворянства” Радомишльського повіту, а згодом — волинської шляхти. Провівши частину своєї молодості у Відні та здобувши дуже хорошу освіту, він належав до найосвіченіших громадян Київського воєводства та, вірогідно, виконував функцію майстра масонської ложі у Житомирі, до якої також належали Адам і Генрік Ржевуські, Шимон Еварист Конопацький [1; с. 335].

В. Ганський був прекрасним адміністратором своїх просторих вотчин. До складу його маєтків входили ключі: Верхівнянський Київської губернії Сквирського повіту; Горностайпільський Київської губернії Радомишльського повіту; Пулинський Волинської губернії Житомирського повіту [3; с. 190].

Площа однієї лише Верхівні становила 21000 гектарів урожайної землі і лісів. У 1830–1840-ві роки в селі нараховувалось 3035 кріпосних душ чоловічої статі. Тут були сукняна фабрика, винокурний завод. За даними французького дослідника Д. Бовуа, розлогість маєтків польських магнатів Правобережної України ще тоді справляла величезне враження на мемуаристів [2; с. 255]. О. Бальзак із захопленням писав: “маєток (Ганських — *авт.*) розмірами з наш департамент. Ми не уявляємо собі протяжності і плодючості цих земель, які ніколи не угнують і щорічно засівають хлібом”. Володіння великих землевласників фактично представляли собою державу у державі, влада магната була безмежною.

Володіючи величезним багатством, В. Ганський вирішив заснувати гідну його резиденцію. До складу Верхівнянської садиби входили: палац на 30 кімнат, два флігелі, домашня церква, оранжерея та “мисливський павільйон”, розташовані у пейзажному парку. Дві останні будівлі не збереглися. Розпланування садиби здійснювалося за поширеною схемою, згідно з якою на головну композиційну вісь послідовно “нанизувалися” парадний двір — палац — рекреація (іл. 2).

Садибні утворення тих часів характеризувалися комплексом функцій, які моделювали систему всіх життєвих процесів. Цікавими на тему резиденції Ганських є враження О. Бальзака, який перебував там у жовтні 1847 року: “Я побачив якусь подобу Лувра або грецького храму, позолоченого заходом сонця і пануючого над долиною... Верхівня вважається найрозкішнішою садибою на Україні, яка є такою ж великою, як Франція”.

Перебуваючи у захваті від розмаху російсько-польського побуту, О. Бальзак, зокрема, писав: “У Верхівні можна мати у себе дома всі різновиди промисловості: тут свій пекар, оббивач, кравець, швець, прикріплені до садиби. Я розумію тепер потребу у трьохстах дворових, про яких говорив мені у Женеві покійний пан Ганський, до послуг якого був цілий оркестр”.

Іл. 2. Головний фасад палацу. Фото автора

Точна дата зведення розкішного класицистичного палацу невідома. Польський дослідник Р. Афтаназі припускає, що він був споруджений лише після шлюбу В. Ганського з Е. Ржевською в 20-ті роки XIX ст., за проектом французького архітектора Блерію. Палацова композиція складається з головної двоповерхової будівлі і фланкуючих його одноповерхових флігелів, що утворюють біля палацу просторий двір. У композиції садиби флігелі є масштабним і архітектурно-художнім контрастом величному образу палацу. У цей самий час або трохи пізніше було зведено розташовані у межах парку домашню церкву, оранжерею та “мисливський павільйон”.

Перед парковим фасадом палацу була галявина, а перед головним — регулярний партер, який підходив до ставка (іл. 3, 4). Наявність партеру обумовлювалася бажанням відкрити простір на водну поверхню і пейзажі, що прилягають до цієї частини парку.

Функціонуючий як *piano nobile* перший поверх палацу у центральній частині мав двостороннє анфіладне розпланування, а у крилах — складне, нерегулярне.

Іл. 3. Портик головного фасаду палацу.
Фото автора

Іл. 4. Фрагмент портика головного фасаду палацу. Фото автора

колонами і пілястрами утворювала галерею для оркестру, огорожену кованою залізною балюстрадою витонченого рисунку. Галерея мала напівкругле завершення, у рамі, скомпонованій з розеток. У деяких при-

Іл. 5. Хори бальної зали палацу. Фото автора

Внутрішній об'єм центрального ризаліту головного фасаду слугував за вестибюль. Від холу, що займав центр фронтального проходу, передпокій відділяли тільки дві окремо розташовані колони. У лівому кутку містився дубовий парадний сходовий марш.

Головною окрасою холу був великий камін і численні мисливські трофеї. Хол безпосередньо сполучався з розташованою у центральній частині паркової анфілади двоповерховою бальною залою (іл. 5). Ліпний карниз зали підтримується широким фризом з барельєфами на міфологічні теми ігор і танців (іл. 6). Верхня частина холу над

місцями палацу збереглася художня ліпнина. Усі житлові приміщення мали паркетну підлогу і каміні.

Спіральні сходи лівого бічного крила палацу ведуть на другий поверх, де розташовані приміщення, в яких проживав О. Бальзак. У листопаді 1847 р. він повідомляє своїй сестрі: “Маю чудові апартаменти: вітальню, кабінет і спальню; кабінет з рожевого алебастру з каміном, розкішними килимами і зручними меблями, вікна цілі, зі скла без стانیолі, так, що я можу охопити поглядом увесь пейзаж. Можеш собі уявити, що то є за Лувр та Верхівня, де п'ять чи шість апартаментів такого роду для гостей”. Проте, він зауважує на певні протиріччя побуту: “Поряд з найбільшою розкіш-

шю відчуваєш недолік най-звичайнісньких предметів європейського комфорту... Які скарби у цих вельможних польських домах! Дивовижно, які цінності тут уживаються з варварством”.

В Україну славетний романіст приїздив декілька разів. Він, зокрема, писав: “Після того, як я побачив Рим католицький, я відчув наполегливе бажання побачити Рим православний. Петербург — ще місто-немовля, Москва шойно досягла зрілого віку, а Київ — це вічне місто Півночі”.

У той час, коли Київ вабив письменника своїми старожитностями, з Верхівнею О. Бальзака пов'язувала романтична історія кохання, яка почалася з незвичайної епістолярної інтриги. В епоху перших успіхів романіста його видавець Госслен передав йому 28 лютого 1832 року лист з поштовим штемпелем Одеси і підписом “Незнайомка”. У листі висловлювались високі похвали авторові “Сцен приватного життя” і жаль з приводу невтішного скептицизму “Шагреневої шкіри”. Після першого листа надійшли інші. Так розпочалося листування, яке тривало понад 16 років, протягом яких О. Бальзак написав 442 листи.

Таємничою “Незнайомкою” виявилась Евеліна-Констанція-Вікторія Ганська (1800–1882) — польська поміщиця, російська піддана, представниця старовинного польського аристократичного роду Ржевуських. Евеліна Ржевуська досконало володіла польською, українською, російською, італійською і французькою мовами та мала неабиякий літературний хист. Ледве досягнувши 18-річного віку була видана за графа Вацлава Ганського, котрий був на 18 років старшим від своєї нареченої. Нудьгуючи у розкішному маєтку та прагнучи романтичного кохання, відомого їй здебільшого з художньої літератури, пані Евеліна разом з чоловіком, усією родиною та двором виїхала у закордонну подорож, під час якої вони відвідали Німеччину, Італію, Австрію та Швейцарію. Саме тоді, у 1833 році у м. Невшатель відбулася перша зустріч Бальзака з Е. Ганською. Після смерті В. Ганського у 1841 р., 2 березня 1850 р. у костьолі св. Варвари у Бердичеві Оноре де Бальзак та Евеліна Ганська обвінчалися.

Квартира О. Бальзака у верхівнянському палаці була розташована напрочуд сприятливо — вона займала південно-західну, найбільш забезпечену сонцем частину будівлі. У кабінеті, оздобленому тепер під мармур, зберігся старовинний кутовий камін, перед яким відігрівався від україн-

Лл. 6. Фрагмент бальної зали палацу.
 Фото автора

ських морозів і вітрів французький гість власниці замку. Саме тут Бальзак закінчував титанічну працю всього свого життя — “Людську комедію”, що хронологічно охоплює історію Франції 1816—1848 рр. Перебуваючи у Верховні з жовтня 1847 по січень 1848 р., О. Бальзак працював також над драмою “Мачуха”, повістю “Утаємничений”, дорожніми нотатками про поїздку в Україну, що отримали назву “Лист про Київ” та, на жаль, так і не були закінчені. Після смерті О. Бальзака і від’їзду Ганської до Парижа садиба перейшла до дочки Ганської, а згодом — до її нащадків. У ХХ ст. садибою володів граф Ржевуський.

Неподалік від будівлі палацу у парку біліє струнка дзвіниця — “Верховенська каплиця”. Цегляний, однефний, безстовпний, з прямокутним пресбітерієм і притвором костьол, зведений у 1810 році, виконував функцію сімейного мавзолею — тут були поховані Вацлав Ганський і четверо його дітей, котрі померли немовлятами. За своїм об’ємно-просторовим вирішенням, своєрідним декоративним оформленням і нечисленними, проте вдало вирішеними деталями, пам’ятка являє собою рідкісну споруду архітектури романтизму.

Заснований у 1780—1790-ті роки графом В. Ганським парк площею 50 га сполучався з лісом, і загалом зелені насадження складали 100 га. Парк було створено здебільшого пейзажними прийомами композиції, як у розплануванні доріг і алей, так і в групуванні дерев і кущів. Парк доходить до широкої й глибокої балки, через яку було перекинуто арковий місток, споруджений на початку ХІХ ст. На схилі балки в межах парку стояв “мисливський” павільйон (не зберігся), що багато років слугував як житло домашнього лікаря Ганських — Адольфа Кнота.

Під час війни 1941—1945 рр. насадження парку були частково знищені, площа його дещо зменшилась. Первісне розпланування втрачене. У першій половині ХХ ст. парк і будівлі, що збереглися, були передані сільськогосподарському технікуму (зараз — Верховнянська філія Житомирського агротехнічного коледжу). У 1970—1975 рр. проведені ремонтно-реставраційні роботи, під час яких з максимальною точністю відтворено інтер’єри з їхнім первісним забарвленням і декором, відреставровано фасади, упорядкована територія садиби.

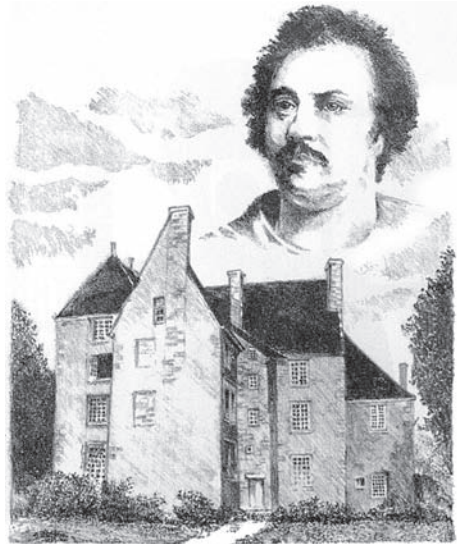
Особливий інтерес не лише для спеціалістів, але й для всіх, хто цікавиться історією рідного краю, його минулим, представляє літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака. Його відкрито в приміщеннях палацу, де жив Оноре де Бальзак, 1959 року. У меморіальних кімнатах зібрано предмети обстановки того часу, книги, картини, рисунки. Від моменту створення і впродовж усього часу свого існування музей акумулює справжні раритети. Серед його експонатів — видані у Франції у двох книгах 442 листи славетного романіста до Е. Ганської.

Наприкінці минулого сторіччя між музеєм у Верховні та музеєм Бальзака у Саше (Франція) започатковано тісні стосунки. Відомий французький музей подарував Україні колекцію гравюр, яка поповнила експозицію Верховнянського музею (іл. 7). До неї входять сім копій портрета пись-

менника у різні періоди життя та 14 робіт-оригіналів. Є тут і літографії, виконані на верстаті 1830 року, і карикатури минулого сторіччя. Гравюри пейзажів околиць замку Саше передають атмосферу французької місцевості, де народився і так любив бувати О. Бальзак.

Резиденція Ганських у Верхівні належить до найбільш визначних палацово-паркових ансамблів класицизму в Україні. Архітектурно-мистецька цінність ансамблю ставить його в один ряд з найкращими зразками стилю на теренах України й Польщі.

Зауважимо, що сучасний стан цієї унікальної у багатьох аспектах пам'ятки залишає бажати кращого. Велику повагу викликає ентузіазм керівництва агротехнічного коледжу у справі збереження садиби та популяризації знань про її значущість. Проте зрозуміло, що фінансові можливості коледжу обмежені. Приміщення палацу потребує капітального ремонту як ззовні, так і всередині. Будемо сподіватися, що дана публікація сприятиме підтримці державою пам'ятки, архітектурно-художня та історична цінність якої становить могутній туристичний потенціал країни.

Balzac à Saché

Іл. 7. Одна з гравюр колекції, подарованої музеєм Бальзака в Саше (Франція)

1. *Aftanazy R.* Materiały do dziejów rezydencji: W11t. / PAN. Instytut Sztuki. — Warszawa, 1988—1993. — Т. XIa: Dawne województwo kijowskie. — 717 s.
2. *Бовуа Д.* Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831—1863) / Пер. з фр. З. Борисюк. — К.: ІНТЕЛІ, 1996. — 416 с.
3. *Гроссман Л.* Бальзак в России // Литературное наследство. Русская культура и Франция. — Т. 2., № 31—32. — М., 1937. — С. 149—372.
4. *Киркевич В.* Усадьбы Наполеона Орды // А. С. С. — 1998. — № 5. — С. 128—129.
5. *Orda N.* Album widokow krajowych. — Warszawa: Lit. M. Fajansa, 1875—1880.

PALACE AND PARK ENSEMBLE IN VERKHIVNYA: HISTORY OF CREATION AND CONTEMPORARY STATE

Viktoriya Malanyuk

Annotation. In the article the history of creation and contemporary state of the palace and park ensemble of the Gansky residence in Verkhivnya are researched.

Key words: palace and park ensemble, estate and park formation, residence, composition.